

Символіка зображень щита Тори Святого товариства Лохвиці.

Серед витворів єврейського мистецтва особливе місце належить предметам, які прикрашають сувій Тори (Рис.1). Оскільки Храм та палац іудейських царів були зруйновані, уся релігійна ревність, як і туга за царством, були перенесені на Тору. Тора — святиня єврейського народу.

Традиційне коло предметів супроводжує синагогальну дію з сувою Тори. Сувій увінчують корона або римоніми (Рис.2). На ланцюжку підвішується спеціальна пластина, так званий цец (ідиш), тас, Торашилд — щит Тори (Рис. 3, 4). Торашилд призначений сприяти швидкому знаходженню того місця тексту у Торі, яке треба читати в те чи інше свято, а також у Суботу¹. Зовні вони нагадують нагрудник первосвященика² (Рис. 5, 6) (Вихід 28:15-30)³.

Більшість відомих сьогодні Торашилдів походять з європейського регіону, вони були особливо популярні у Німеччині, Польщі, Росії, Україні⁴.

Найбільше зібрання Торашилдів, які походять з теренів сучасної України, представлено сьогодні у колекції Музею історичних коштовностей України. Воно нараховує сто п'ять щитів до Тори, які

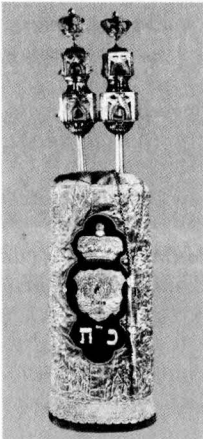

Рис.1. Тора та її убрання.

Рис.2. Сувій Тори з короною, Торамантел убранням та указкою для читання.

Рис.3. Сувій Тори з римонімами та Торашилдом.

Рис.4. Сувій Тори у ковчезі.

виготовлені у різних регіонах Східної Європи та Німеччині у вісімнадцятому — початку двадцятого століть. Ці декоративні пластини складають одну з найяскравіших сторінок у народному мистецтві євреїв України⁵ (Рис. 7).

Група щитів Тори з колекції Музею історичних коштовностей України — унікальна і за кількістю, і за різноманітністю декоративного оформлення і технікою виконання.

До двадцятих років двадцятого століття Торашилди з колекції Музею історичних коштовностей України використовували у синагогах та єврейських молитовних домах під час здійснення обряду винесення та читання Тори. Їх дарували євреї у зв'язку з радісними та сумними подіями общинам та молитовним домам, синагогам на теренах сучасної України. Київ, Житомир, Єлісаветград, Тульчин, Оdesa, Ямпіль — це лише часткова їх географія.

Після вилучення із синагог цінностей з коштовних металів⁶ у 1920–1930-х роках частину Торашилдів передали до Всеукраїнського історичного музею імені Т. Г. Шевченка у Києві. Серед них був щит Тори (ДМ-2124), який сьогодні представлений у колекції Музею історичних коштовностей України. За композицією, декоративному оформленню та елегантності цей щит дослідники вважають одним з найкрасивіших у світі (330x293 мм, срібло 500°, вага — 1135 г)⁷

Рис. 5. Вбрання первосвященника.

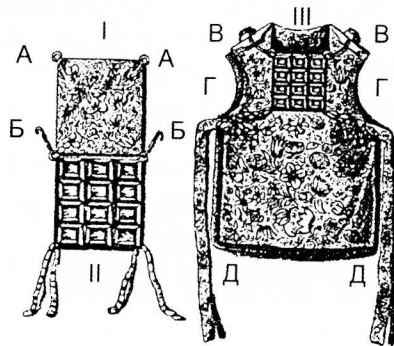

Рис. 30. Наперсник и ефод с одежды древнееврейского первосвященника (взято из работы [85]): I, II — наперсник в развернутом виде: I — нижний наперсник, возможно, сума для урима (свет) и туммима (совершенство): А...А — кольца для крепления к ефоду; II — наперсник с золотой рамой и с 12 самоцветами в оправе: Б...Б — кольца с крючками для крепления к наплечьям ефода; III — ефод с наперсником: В...В — наплечия с памятливыми камнями, Г...Г — кольца, через которые пропускались ленты наперсника, Д...Д — ленты ефода

Рис. 6. Деталі вбрання первосвященника.

(Рис. 8). Він експонувався неодноразово на виставках в Україні (Київ — 1991, 2001, Житомир — 1992) та за кордоном (Фінляндія — 1991⁸, Відень — 1993⁹, Люксембург — 1997¹⁰, Турін — 1998¹¹, Нью-Йорк — 2000¹²). Зараз він знаходиться у постійній експозиції Музею історичних коштовностей України¹³.

Це не тільки унікальний ритуальний предмет у срібній іудаїці, а і чудовий зразок ювелірного мистецтва. Щит має чотирикутну форму, аркоподібний вгорі. Вишукана кайма з листя аканту та стрічка рослинного орнаменту прикрашають краї щита.

Ми не знаємо ім'я майстра, бо на виробі відсутні будь-які клейма. Враховуючи утилітарне призначення предмету, майстер використав невисоко пробне срібло 500°, твердість якого дозволяла користуватися щитом довгий час, і водночас покрив всю поверхню густою позолотою, надаючи пластині особливої урочистості.

На щиті відсутні пенал та платівки з назвами свят, характерні для класичних зразків Торашилдів¹⁴, але є зображення, які не зустрічаються на подібних ритуальних предметах. Вони відображають дуже важливі історичні події, про які йде мова у Біблії¹⁵, а також символізують атрибути Єрусалимського Храму¹⁶.

Органічно поєднуються з насиченим композиційним декором дуже цікаві гравіровані написи івритом з достатньою інформативністю, які у деякій мірі компенсують відсутність клейм. Один напис свідчить про те, що цей щит було зроблено для синагоги святої общини Лохвиці¹⁷ похоронним товариством у 1802 році¹⁸. Інший напис — цитата з псалмів царя Давида 98:1 "Співайте для Господа пісню нову, бо Він чуда вчинив! Йому помогла правиця Його та святе рамено Його".

Декоративне оформлення вирізняється високим рівнем майстерності, насиченістю символічних зображень: Скрижалі з 10 заповідями, корона, колони, зображення оленя, левів, биків, плетіння, листя аканту, виноградні грона.

Центральне місце у декорі щита належить зображенню Скрижалів Заповіту. Слід зазначити, що заповіді на Скрижалях записані гравірованими літерами івritу всупереч канону зигзагом. Відомо, що Ковчег Заповіту зі Скрижалями знаходився у Святаї Святих, і символізували таємничу присутність Господа серед людей¹⁹. За Книгою Вихід (25:9; 28:43) Божий Ковчег був зроблений за точним повелінням Всевишнього, яке він дав Мойсею. На перший погляд здається, що Скрижалі зображені на Торашилді без ковчегу, ніби — то у чаші або у візку. Всупереч традиції майстер своерідно вирішує зображення ковчегу особливими декоративними засобами. Його функцію, тобто захист скрижалів, виконують символічні зображення флорального характеру: накладна дуга, яка утворена 10 прорізни-

Рис. 7-16.
 Торашилки XVIII – початку XX ст.
 з колекції Музею історичних
 коштовностей України.

ми листями аканту (своєрідна огорожа) біля основи чаші-візка, та велика вигнута гілка з квіткою, яка виростає посередині акантової огорожі і витягнута догори скрижалів. На паркані з листя аканту стоїть олень, ніби-то головний хранитель святині.

Зображенню оленя не випадково надане досить значне місце. У біблійних текстах ("Пісня над піснями") образ оленя служить метафорою краси²⁰. Пророк Єзекїїль використовує слово "олень" як синонім слова "краса": "краса" ("цві" — олень — іврит) вона усіх земель (Єз. 20:15). У талмудичному трактаті "Піркей Авот" в олені персоніфіцується ідея служіння Богу: "Будь швидкий як олень в служенні Всевишньому" (5:24)²¹. Зображення оленя може ілюструвати ім'я Нафталі, ім'я засновника одного з колін (племен) Ізраїлевих, символом якого за біблійним текстом є олень (Буття 49:21): "Нефталім — вільна ланя, він прекрасні слова видає"²².

У нижній частині Торашилду посередині під скрижалами дуже реалістично викарбовані дві корови, які повернуті ліворуч і праворуч. Чому? За біблійною розповіддю під час мандрів ізраїльтян до Ханаану (Землі Обіцяної) Божий Ковчег несли коханими або ж левити (Числа 4:15; Повторення Закону 31:9). На початку завоювання Ханаану Ковчег Заповіту знаходився у стані ізраїльтян біля гори Евал (Ісх. 8:33), потім у Бет-Елі (Суд. 20:27) та в Шило (І Сам. 3:3). У битві біля Євен ха-Езер біля міста Міцне у наділі Бімьяміна (Веніаміна) филистимляни захопили Божий Ковчег (І Сам. 4:11). Проте лиха, що сталися з населенням міст Ашдод, Гат і Екрон, де филистимляни намагалися розмістити Божий ковчег, змусили їх повернути його під Бет-Шемеш до ізраїльтян (І Сам. 5:1; 6:12)

"А тепер візьміть і зробить одного нового воза, і візьміть дві дійні корови, що на них не накладалося ярма, і запряжіть ті корови до воза, а їхні телята відведете від них додому. І візьмете Господнього ковчега, та й поставите його на воза, а золоті речі, що ви принесете йому жертвою за провину, покладете в скрині збоку його. І відпустите його і він піде". (І Сам. 6:7,8). Саме цю подію відображає центральна композиція Торашилду, тобто повернення Божого ковчега филистимлянами з Бет-Дагона (І Сам. 6:12) до Бет-Шемешу". І далі йдеться: "І корови пішли просто дорогою до Бет-Шемешу. Ішли вони однією битою дорогою та все ревли, і не відхилялися ні праворуч, ні ліворуч". (І Сам. 6:12).

Тепер зрозуміло, чому саме гравірований напис під коровами складається з цитати з 98 псалма царя Давида. Відповідно Мідрашам²³ упродовж усього дивовижного шляху корови без візних, запряжені у візок, який ніс ковчег, співали: "Це пісня, яку співали корови: "Співайте для Господа пісню нову, бо Він чуда вчинив! Йому по-

могла правиця Його та святе рамено Його". Рабі Йоханан вважає, що цей псалом є пісня, яку співали корови (Берешит Рабба 54:4). Ці вірші ще зустрічаються у I Хроніках (16:23-35) як частина восхваління Господа та подяки царя Давида у тому ж контексті (Вдячний Давидів псалом)²⁴.

Треба зауважити, що зображення корів може визивати асоціацію і з басейном з Храму Соломона, який тримали 12 биків: "І зробив він лите море... Воно стояло на дванадцятьох волах, — три обернені на північ, і три обернені на захід, і три обернені на південь, і три обернені на схід. А море на них зверху, а весь зад їх — до нутра" (Перша книга царів 7:23-25).

Ковчег, Скрижалі та корови фланкують колони, оббиті виноградною лозою. Як завжди, вони визивають асоціацію і символізують колони-стовпи, які за наказом царя Соломона були поставлені біля входу до Єрусалимського Храму: "І поставив він ті стовпи до притвору Храму — І поставив він правого стовпа, і назвав ім'я йому: Яхін (нехай поставить міцно); і поставив стовпа лівого, і назвав ім'я йому: Боз (в ньому сила)" (Перша книга царів 7:15-22).

На маковицях колон карбовані у середньому рельєфі — леви, які сидять, з повернутими мордами від середини, з розкритими пащами та висунутими язиками. Зображення левів характерне для єврейських ритуальних предметів і символізує хранителів святині.

Дуже цікавою і глибокою за змістом є декоративна композиція над скрижалями, у верхній частині щита. Вона складається з карбованого зображення плетеного кошика (дуже добре пророблене плетіння) з плодами та квітами, на яких ліворуч та праворуч дві пташки, які нібито схилились до плодів та квіточок. З кошика "виростають" три стеблини і розходяться ліворуч, праворуч та вгору і завершуються великими квітами п'ятипелюстковими по боках і семипелюстковою у центрі. Зверху, над цією композицією — велика накладна корона з п'яти вузеньких ребер та вишуканим високим ажурним різнофігурним поясом зі стрічкою з листочків аканту внизу. Коли корону прикрашали кольорові скляні вставки, а зараз зберегла лише одна червоного кольору. Чому така велика розкішна корона накриває кошик з квітами та плодами? Відомо, що зображення корони підсилює і підкреслює важливість того чи іншого елемента в декорі. В даному випадку можливо розглядати кошик з квітами та плодами як алегорію дерева життя, яке символізує мудрість, тобто Тору. "Вона дерево життя для тих, хто тримається міцно її, і блаженний, хто держить її" (Книга Приповістей Соломонових 3:18)²⁵. Таким чином наявність корони показує вищу владу Тори.

А пташки над кошиком можуть символізувати душі, які пізнають

Тору. У раввінських текстах є думка про те, що людська душа подібна птаху. Тексти про душу, що летить, зустрічаються в Талмуді та Мідрашах та засновані на псалмі: "...кажете ви до моєї душі: "Відлітай ти на гору свою, немов птах..." (Псалми 11:1-2)²⁶.

У єврейській традиції пташки мають і такий символічний зміст: "Птицы самые выдающиеся певцы, восхваляющие Всевышнего"²⁷.

Зображення пташок на витворах єврейського мистецтва з'являються на теренах України у кінці XVIII – початку XIX століття разом з поширенням хасидизму²⁸.

Насичений декор даного щита має своє глибоке коріння у віровченні та історії євреїв. Аналогії цьому Торашилду не виявлено, він відноситься до унікальних, не лише серед тих, які походять з теренів України, а взагалі в іудаїці.

Треба звернути увагу і на час дарування. У 1802 році — Лохвиця стала повітовим містом, можливо і цей тас був подарований єдиний у місті синагозі з цієї нагоди. Але це тільки припущення.

Безумовно, образна структура цього Торашилду знаходиться у прямій залежності від знаково-символічної системи, яка виникла і розвинулась в іудаїці протягом століть, має певну перманентність, певний комплекс образів, але одночасно є неординарним прикладом творчого пошуку, оригінальності мислення майстра та втілення історичних подій через неординарні зображення, які майже не зустрічаються на єврейських ритуальних предметах.

¹ Abraham Stahe. *The Torah Seroll.* – Jerusalem, 1979. – P. 28

² Ewa Martyna. *Judaica w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie.* – Warszawa, 1993. – P. 84.

³ Біблія або Книги святого письма Старого і Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську на ново перекладена 1988-1988. Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні. – Видання місійного товариства "Нове життя. Україна". Кемпус Крусейд фор Крайст. – К., 1992. – С.87.

"І зробиш нагрудника судного; роботою мистця... – із золота, блакиті, і пурпуру і червені та з вісону суканого зробиш його. Квадратовий нехай буде він... І посадиш на ньому каменеві насадження, – чотири ряди каменя. Ряд: рубін, топаз і смарагд – ряд перший. А ряд другий: карбункул, сапфір і яспіс. А ряд третій: опаль, агат і аметист. А четвертий ряд: хризоліт, і онікс, і берил, – вони будуть вставлені в золото в своїх гніздах. А камені нехай будуть на ймення дванадцяти Ізраїлевих синів... різьбою печатки кожен на ймення його нехай будуть для дванадцяти родів. І поробиш на нагруднику сукані ланцюги плетеною роботою зо щирого золота. І зробиш на нагруднику дві золоті каблучки, і даси ці дві каблучки на двох кінцях нагрудника. І даси два золоті шнури на дві ті каблучки до кінців нагрудника... І буде носити Аарон імена Ізраїлевих синів в суднім нагруднику на серці

своїм, як буде входити до святині, - на повсякчасну пам'ять перед Господнім лицем. І даси до судного нагрудника урім та туммім (світло і досконалість), - і будуть вони на Аароновім серці при вході його перед Господнє лице..."

⁴ Jay Weinstein. *A Collectors' Guide to Judaica*. Steimatzky Ltd. John Calmann and King Ltd. - London, 1985. - P.78.

⁵ Романовська Т.Ю. Торашилди у зібранні Музею історичних коштовностей України. // Музейні читання. - К., 1995. - С.

Романовська Т.Ю. Тези доповідей наукової конференції МІКУ - філіалу Національного музею історії України. Грудень 1993, стор. 36-38.

Романовская Т. Художественно-стилистические особенности Торашилдов XVIII-XIX ст. Вольни и Подолии (по материалам коллекции Музея исторических драгоценностей Украины). // "Штетл" як феномен єврейської історії. Збірник наукових праць / Інститут юдаїки, Національна бібліотека ім. В.Вернадського. - К.,1999. - С.277-284.

⁶ Сборник узаконений РСФСР. - М., 1918. - № 73. - С.794.

⁷ *Ingathering of the Nations*. - Jerusalem, 1998. - P. 71.

⁸ *Judaica. Jewish Hidden Treasures*. - Turki, 1990. - Кат. № 15, p. 26, 41.

⁹ *Thora und Krone*. - Wien, 1993. Кат. № 34, p. 131-133.

¹⁰ *Tresors d' Ukraine*. - Luxemburg, 1997 - Кат. № 147, p. 166

¹¹ *Arte in Ukraine*. - Milano, 1998. - Кат. № 79, p. 131.

¹² *Treasures of the Toran*. - Milano, 2000. - Кат. № 37, p. 54-55.

¹³ *The Gold Treasury of Ukraine*. - Kyiv, 1999 - Кат. № 200, p. 110.

¹⁴ Див.: *Thora und Krone*. Wien. 1993. № 40, МІДУ, ДМ-2128, стор. 141, 143.

¹⁵ І Книга Самуїла 6:7, 8.

¹⁶ Біблія або Книги святого письма Старого і Нового Заповіту.... с.282. Перша книга царів 7:23, 25.

¹⁷ Лохвиця у ХІХ столітті було повітовим містом Полтавської губернії. У 1802 році під час створення Полтавської губернії увійшло в число повітових міст губернії.

Мала одну синагогу, у 1894 р. кількість євреїв становила близько 5000 (4816), що складало майже 50% усього населення. *Еврейская энциклопедия*. - Т. 10 - СПб.,1906-1913. - С. 368-369.

¹⁸ Похоронні товариства - Хевра Кадіша - мали назву "Товариства справжнього милосердя", "...і вчини за мною милість та правду..." (Буття 47:29).

Милість, яку надавали мертвому - справжня милість, тому що той, хто її надає не очікує на нагороду. Ці товариства існували в усіх єврейських общинах.

¹⁹ Біблія або Книги святого письма Старого і Нового Заповіту... с. 120.

Найбільш яскравим відображенням святості Божого ковчезу була обіцянка Бога Мойсею, про що йдеться у Книзі Левит (16:2): "І сказав Господь до Мойсея: "Промовляй до Аарона, брата свого "і нехай він не входить кожного часу до святині за завісу, перед віко, що на ковчезі, - щоб не вмер він, бо Я в хмарі з'явлюся над тим віком". Про це також йде мова і у Книзі Вихід 25:22. Дивитися на Божий Ковчег або доторкатися до нього вважалось небезпечним для життя (Число 4:15, сам. 6:6-7 та ін.).

²⁰ Гоберман Д. Еврейские надгробья на Украине и в Молдове. // *Image Publishing House in Moscow*. – М., 1993 – С.42

²¹ Хаймович Б.. Народное искусство Южной Подолии. // *100 еврейских местечек Украины. Исторический путеводитель*. – Выпуск 2. Подолия. – Санкт-Петербург, 200. – С. 95

²² Ginzberg L. *The Legends of Jews*. – Princeton, 1998. – Vol. I. – P. 44.

²³ Мідраш – букв. вивчення, тлумачення, жанр літератури гомілетичного характеру, агадичний коментар до біблійних книг.

²⁴ *Ingathering of the Nations*. – Jerusalem, 1998. – С. 7.

²⁵ Біблія або Книги святого письма Старого і Нового Заповіту ... с. 635. Huberman Ida. *Living Symbols. Symbols of Jewish Art and I radition*. – Massada, 1988 – P. 24-34

²⁶ Иерусалимский Талмуд. Моэд Катан, 3, 82 b

²⁷ Хаймович Б., указ. соч., с. 107, 108.

²⁸ Хасидизм – від слова – "хасид" - богобоязливий, милостивий. Релігійний рух, який виник у вісімнадцятому столітті у Поділлі. Засновником руху був р. Ісраель Баал Шем-Тов, який стверджував, що людина має прагнути до спілкування з Богом радісною широю молитвою та любов'ю до ближнього.